

Békés Márton

HARAGOSZÖLD

Ökológiai radikalizmus a filmvászonon

„Az állatok kiszabadítása onnan, ahol durván bánnak velük.”

Bold Native (2010)

Kegyetlen játékok

Az ember története a természettel vívott küzdelem szakadatlan története volt, egészen addig, amíg olyan eszközökre nem tett szert a technológiai fejlődés révén, amelynek következtében e harc immár teljesen egyenlőtlenül folytatódott.¹ Az ember természetátalakító tevékenysége – amely kezdetben a puszta életben maradásért, majd a letelepedést és a gazdálkodást lehetővé tevő feltételek megteremtésért, végül a haszonért zajlott – minden esetben felborította a megjelenése előtt fennálló ökológiai egyensúlyt, mert csökkentette a természetes társulások számát és életterét, megritkította a populációkat, sőt egész fajokat irtott ki a legváltozatosabb módokon: hol vadászattal és halászattal, hol élethelehetőségeik megszüntetésével, hol nem őshonos fajok behurcolásával, s mindenütt a természet szennyezésével és drámai átalakításával.

Nemcsak az ipusztériális korszak szólt bele kegyetlenül a természet rendjébe, hanem már sokkal korábban is akadtak negatív példák az ember visszafordíthatatlan viselkedésére: a pleisztocén korszak végén (úgy 12 ezer évvel ezelőtt) az amerikai kontinens északi részén például rövid idő alatt kipusztult a nagytestű emlősök kétharmada (köztük a kardfogú tigris, az óriáslajhár és a mamut), de a neolitikus forradalom – azaz a vadászó-gyűjtögető életmódról a növénytermesztésre-állattenyésztésre való áttérés² – másutt is hatalmas változásokat idézett elő. Egyfelől, mert az új életmódhoz nagy földterületek kellettek (legelők, szántók, takarmánytermő területek, települések, öntözőcsatornák, közlekedési útvonalak számára), amelyeket erőirtással, mocsárlecsapolással és szűzföldek feltörésével biztosítottak, másfelől a mezőgazdaság sokkal több embert tudott eltartani, akiknek több élelemre volt szükségük. Úgy tűnik, hogy a Föld megafaunája, vagyis a nagytestű emlősök nagyjából egy időben vesztek ki az egész bolygón. Az ember történeti időszakából is ismertek esetek, amikor egy-egy faj a túlhalászásból és a kipusztulásig vitt vadászásból fakadóan kiveszett, de létszáma legalábbis jelentősen megritkult, ám ezek már többnyire a kereskedelmi tevékenységből és nem a

¹ Hogy az elszomorító folyamat végül valóban az ember győzelmével járhat-e, arra lásd LÁNYI András: *A természet feletti uralom mítosza = UÓ.: Együttéléstan – Humánökológia a politikai filozófiában*, Liget, Budapest, 1999. Ez-úton köszönöm meg a szerzőnek, hogy értékes javaslataival segítette az írás elkészülését.

² A drámai következményekkel járó életmódváltásra lásd Jared DIAMOND: *The Worst Mistake in History of the Human Race*, Discover 1987. május.

puszta túlélésért vívott harcból fakadtak. (Az ezüstróka és a hód két jellemző példája a prémvadászat túlzásba vitelének.)

Az igazi *ökocidium*ig az emberi népesség exponenciális növekedésének a technológiai fejlődéssel való együttes érvényesüléséig kellett várni: az ipari korszakban a városok és a közlekedési vonalak természetes életterek rovására történő növekedése, az erőforrások agresszív kinyerése (duzzasztók, gátak, gyárak épülése), az élelmiszer iparosítása, a nagyipari környezetszennyezés, a zaj növekedése, a „dúvadak” irtása, a deforesztáció és a kiszáradás, sőt a kiterjedt, intenzív háborúk és az emberi rekreáció természetpusztító hatása mind-mind oda vezetett, hogy a növény- és állatvilág egyre kisebb helyre szorult vissza.³ A leglátványosabb kárt szinte minden esetben az előbbiekkal együtt járó s már nem az élelemszerzésért, hanem a puszta sportért végzett vadászat vitte végbe, amely pontot tett az amúgy is megrikult populációk életének végére. Ennek révén a 19. század végén, 20. század elején többek között a farkas, a medve, a hiúz és a vadmacska pusztult ki Európából, Amerikában ugyanekkor a vadpulyka és a szarvas veszett ki, a századfordulóra pedig a 30–40 millió bölényből mindössze félezer maradt.⁴ Ahogyan haladt előre az iparosodás és az ezt előfeltételező technológiai fejlődés, úgy feledkezett meg az egyre önteltebb modern ember arról, hogy Isten milyen biztosítékokkal adta kezébe a természetet, vagyis hogy nem gazdája, hanem sáfára, nem uralkodója, hanem őrzője a teremtett rendnek.

A megélhetés kénytelen-kelletlen, sokak szerint az evolúciót is bizonyító természetromboló folyamatai mellett azonban jelen volt a puszta kegyetlenség is. A vadászat a civilizáció előrehaladásával megélhetés helyett egyre inkább sport és szórakozás lett, sőt az állatok kínzása afféle mulatságot is jelentett. A római birodalomban négyszáz éven keresztül működtek a viadaloknak helyet adó amfiteátrumok, amelyekben vadállatok haláltusáját lehetett megtekinteni (ezek kései változata a szegyenletes bikaviadal). Csak a Colosseum megnyitásának napján ötezer állat pusztult el. A vérszomj következtében a birodalom központjában egzotikusnak számító állatok sora veszett ki, ugyanis a kegyetlen látványosságok miatt halt ki Észak-Afrikában az elefánt, Nubiában a víziló, Mezopotámiában pedig az oroszlán.⁵

Az állatokkal való emberséges bánásmódnak is voltak persze hívei, gyakran nem is akarják. Montaigne 1580-as években keletkezett esszéi egyikében (*A kegyetlenségről*) úgy írt, hogy „aki állatoknak ontja vérét, abban természetes hajlam van a kegyetlenségre”, s a vadászat és az állatviadalok ellen a keresztény etikát szegezte. De ennél továbbmenve úgy fogalmazott, hogy az állatokon kívül a növényekkel is kíméletesen kell bánni, mert azok „megérik ezt. Van bizonyos kapcsolat közöttünk, sőt kölcsönös kötöttség is.”⁶ Schopenhauer egyik legfontosabb művében (*A morál alapjai*) úgy fogalmazott 1840-ben:

³ Az iparosodás drámai természetátalakítása nem maradt hatás nélkül sem a talajviszonyokra, sem a csapadéokra, sem a klímára. Lásd erről bővebben Wolfgang BEHRINGER: *A klíma kultúrtörténete – A jégkorszaktól a globális felmelegedésig*, ford. Tarnói Judit, Corvina, Budapest, 2010, 228.

⁴ A fentebbiek teljeskörű dokumentálására lásd Paul EHRlich – Anne EHRlich: *A fajok kihalása. A pusztulás okai és következményei*, ford. Gadó György Pál, Göncöl, Budapest, 1995, 147–246.

⁵ Desmond MORRIS: *Az állati jogok szerződése*, ford. Szappanos Gábor, Európa, Budapest, 1995, 133.

⁶ MONTAIGNE: *A kegyetlenségről*, ford. Antal László, Európa, Budapest, 1997, 82 és 85.

„Egyre inkább ráébredünk, hogy az állatoknak is vannak jogaik, méghozzá olyan mértékben, ahogyan leküzdjük azt a nézetet, hogy az állatok királysága kizárólag az emberek előnyére és örömeire jött létre.”⁷ Egyúttal tagadta, hogy az állatok „dolgoz”, csupán lélegző tárgyak lennének, és az ember kedvére zsákmányolhatja ki őket.

Az első állatvédelmi-állatjóléti gondolatok a keresztény könyörületből táplálkoztak. Írországból 1635-ben, a Massachusetts-öböl kolóniájában 1641-ben szankcionálták törvénnyel az állatokkal szembeni bántalmazást, a puritánok érték el a kakas- és kutyaviadalok betiltását. 1800-tól Nagy Britanniában rendre törvényeket igyekeztek hozatni az állatok érdekében (ez 1822-re sikerült is), a 19. század közepétől pedig sorra alakultak a „kegyetlenkedés elleni” társaságok, főleg a kísérletezések, az állatviadalok, a vadászat és a bántalmazás ellen. Edward Nicolson 1879-ben felvetette az állatok jogainak létezését, amikor az élethez és szabadsághoz való jogukat vindikálta (*Right of Animals*). A század végén az angolszász országokban az állatvédelmi követelések kapcsolatba kerültek a progresszív társadalmi célokkal és mozgalmakkal (alkoholellesség, női jogok, szakszervezetek, szavazati jog szélesítése, vegetáriánusok), német nyelvterületen a természetvédelem a konzervatív ügyekkel (agráriusok, *Heimatschutz*, modernitás-kritika, *völkisch*-gondolat) került egy platformra.

Ahogy haladt előre az iparosítás, úgy vált egyre nyilvánvalóbbá, hogy a kapitalizmus korai bűnein (12 órás munkanap, alacsony bérek, gyermekmunka, parasztok városba kergetése) túl az ipari termelés logikájánál fogva a természet is megsínyli az egyre gyorsabb ütemű modernizációt, gyakran már visszafordíthatatlanul. Amit az angliai kapitalizmus nyomorúságáról és kizsákmányolásáról írtak, azt az iparosítás természettel szembeni kegyetlenségéről is el lehetett volna mondani.

Csőkulcsbanda

Az iparosítás persze nem előzmények nélkül érkezett, hanem a modernizáció szerves részeként, sőt annak előrelendítőjeként kell értelmeznünk. A racionalizmus, vagyis a pusztai emberi ész uralma törvényszerűen vezetett el a mechanisztikus szemlélethez, amely eleinte azzal kecsegtetett, hogy az ember elméje fogja uralni a világot, amelyben a természeti törvényeknek, az állatok – állítólagos – irracionálisának, a növények kontrollálatlanságának és persze az emberi babonáknak (amint a felvilágosodás idején hívták a vallást, a közös szokásokat, a népi hiedelmeket és a hagyományokat) egyre kevesebb hely jut. Ez az ígéret be is következett, de a fausti alku megkötésekor arról nem volt szó, hogy az Óriásgép,⁸ miután segítette az embernek a természet fölé kerekedni, egykori gazdáját fogja szolgásgába dönteni.

⁷ Arthur SCHOPENHAUER: *The Basis of Morality*, ford. Arthur Brodrick Bullock, Swan Sonnenschein, London, 1903, 225.

⁸ Az egymással egyre bonyolultabb összefüggésbe kerülő ipari–technológiai apparátusokat Lewis MUMFORD nevezte így: *Az óriásgép tervezete*, ford. Csillag Veronika = Uő.: *Agép mítosza. Válogatott tanulmányok*, szerk., utószó Kodolányi Gyula, Európa, Budapest, 2000.

Paradigmaváltást jelentett a teremtett rend és az ember kapcsolatában, amikor a teremtényekkel szembeni, addig sem éppen humánus hozzáállásán a 17. század közepétől Descartes felfogása tovább rontott.⁹ A karteziánus szellemiség jegyében ugyanis az emberek „élő gépeknek” tekintették az állatokat, amelyeket könnyörtelen kísérleteknek vetettek alá, hogy hideg eszükkel kifürkészhesék a természet titkait. Innentől kezdve világos lett a határ a természetben és annak benépesítőiben valami magasabb rend kifejeződését látók és az emberi racionalizmus (vagyis a tudomány) mindenhatóságában hívők között.

Az industrializáció története tele van a kritika, az ellenzés, a tiltakozás, sőt a folyamatot akadályozó tettek sorozatával.¹⁰ A technológiai fejlődés kézzelfogható változásokat okozott a természetben, aztán az ember és a természet viszonyában, majd ember és ember között, végül az Én legbelsőbb magja kezdett megkérdőjeleződni. Az érzékenyebbek már az industrializmus korai szakaszában észrevették, hogy a változások óhatatlanul a Szépség rovására mennek végbe. Az ipari táj számukra mindenekelőtt a harmónia, a színek és a hozzájuk tartozó árnyalatok, az ember és a természet között fennálló évezredes összhang megbomlását jelentette. Nem véletlen, hogy a romantikusok (Matthew Arnold, Charles Dickens, Jókai Mór, John Ruskin, William Wordsworth) figyeltek fel először erre, és kritizálták hevesen az új, mechanisztikus-materialista világot. Mary Shelly *Frankeinstein*-regényét (1818) minden különösebb nehézség nélkül olvashatjuk a modernitás alapvető mítoszának kritikájaként, Thomas Carlyle pedig számonkérően egyenesen úgy írt 1843-ban, hogy „hegyeket fúrtatok át, [...] az erdőóriások helyén gabona nő”.¹¹ *Valóságos háború folyt a természet ellen, amely földalatti tárnakkal és nyíltszíni bányászattal, meddőhányókkal, száraz folyómedrekkel, lecsapolt lápokkal, letarolt erdőségekkel, elűzött vadakkal, kivesző madárvilággal és leaszfaltozott rétekekkel hirdette a Gép Természet fölötti uralmát.*

Minden technológiai innováció eleinte a problémák megoldásaként tűnik fel, és azazal, hogy az őt megelőző technológiai nemzedéket lecseréli, mindjárt egyúttal a haladás végső bizonyítékaként is szolgál a kortársaknak.¹² Így volt ez a vasúttal is, amely talán a gőzhajtás feltalálása után a legnagyobb hatású innováció volt, hiszen nemcsak a távolságot segítette legyőzni, hanem alapvetően gazdasági természetű eszközként áthatotta a társadalmat is. Ahová elvitték a vasutat, ott megváltozott az élet ritmusa, és a közlekedés meggyorsítása mellett egy sor egyéb következménnyel járt az élet más területein. A kor – amely önhitt és egyúttal végzetesen botor módon a Haladás csúcsának képzelte magát

⁹ Bár az állatokkal szembeni szelídséget megtestesítő Assisi Szent Ferenc vélekedése sajnos soha nem tudott többségi véleménnyé válni, az túlzás, hogy a zsidó-keresztény kultúra – erőteljes szekularizálódása után – vetette volna meg a természet kizsákmányolásának alapjait. (Utóbbi véleményt lásd Lynn WHITE: *Ökológiai válságunk történeti gyökerei*, ford. Kiséry András = *Környezet és etika. Szöveggyűjtemény*, szerk. Lányi András – Jávor Benedek, L'Harmattan, Budapest, 2005.) A keresztény etika ugyanis számos „kiskaput” nyitott a természet- és állatvédelemre, az ökológiai gondolkodásra és a biocentrikus nézetre.

¹⁰ Lásd BÉKÉS Márton: *Az utolsó felkelés, Századvég*, Budapest, 2014, különösen: 25–60; Rolf Peter SCHIEFERLE: *Fortschrittsfeinde? Opposition gegen Technik und Industrie von der Romantik bis zur Gegenwart*, Beck, München, 1984.

¹¹ Thomas CARLYLE: *Egykor és most*, ford. Katona Gábor, Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2010, 168.

¹² Roger SCRUTON: *A pesszimizmus haszna és a hamis remény veszélye*, ford. Csordás Gábor, Noran Libro, Budapest, 2010, 14.

– technikai színvonalra miatt a vasút üzemeltetéséhez mérhetetlen mennyiségű fára és szénre volt szükség, az üzemelés vízigényéről nem is beszélve.

A transzcendentális öko-anarchista Henry David Thoreau, aki modern remeteként a Walden-tó partjára költözött, hosszabb erdei sétái alkalmával csalódottan fedezte fel, hogy a vadon szélén vaspálya halad, rajta vonat közlekedik, amely felveri a csendet. Így írt 1854-ben: „Az ördögi Vasparipa, melynek fülsértő nyihogását az egész városban hallani, beszennyezte a Forró Forrást, és ő legelte le az erdőséget is Walden partjairól”, majd meglepő nyíltsággal feltette a kérdést: „Hol van a nemzeti hős, [...] aki szembeszállna vele a Mély hasadéokban, és a pöffeszkedő kártevő bordái közé döfné lándzsáját”?¹³ Noha ismert volt a négy évtizeddel korábban aktív angol ludditák példája, a lázadó takácsok nem a természetpusztítás miatt rombolták a gépeket, hanem mert az elvette a munkájukat, és/vagy olyan munkamódszerre szorította őket, amelyet nem akartak (ugyanaz a probléma napjaink „technológiai munkanélküliségével” [Keynes] is).¹⁴ Itt az iparosítás általános természetpusztító hatása *tettleges* megakadályozásának türelmetlen óhajtásáról esett szó. *Elkezdődött a harc.*

Nagy Britanniában az 1960-as évek elején kezdtek fellépni a véres sportok ellen (League Against Cruel Sports), amivel egy időben az állatok jogainak morális alapjait is lefektették (úgynevezett Oxford-csoport). Az előbbi irányzat radikalizálódásából született Ronnie Lee vezetésével az 1971-ben Lutonban alapított Band of Mercy, amely kisebb zavaró és szabotázsakciókat követett el vadászok ellen, mígnem egy labor 1973-as felgyújtása után börtönbüntetésre ítélték őket; az utóbbin töprengő filozófusok köréből került ki Peter Singer, aki '73-ban használta először az *animal liberation* szókapcsolatot, majd megalkotta a kérdés alapművét (*Az állatok felszabadítása*, 1975).¹⁵ Az ökológiai kérdés ekkor már benne volt a levegőben, az ember egyre drámaibb beavatkozása a legnagyobb etológust, Konrad Lorenzet is szóra bírta egy haragos röpirat erejéig 1973-ban,¹⁶ és nemsokára lepleződött az állatok tudományos kísérletek alá vetésének borzalma is.¹⁷ A természet rombolásának látványos előrehaladásával együtt az ellene szegezett kritika is élesebb lett, amelyet hamarosan egyre radikálisabb fellépés követett. Mindez *radikális reakció* volt a bekövetkezett (ipari) forradalomra.

A '70-es évek végén jelent meg egy olyan militáns zöld gondolkodás, amely ott tette fel a kérdést, ahol a többi radikális irányzat abbahagyta a választ. Miután a békés ökológiai szervezetek (Greenpeace, Sierra Club, Wilderness Society) egyre kevésbé tudtak fellépni a fokozódó természetpusztítás ellen, a *hardlinerek* a '80-as évekre átvették a kez-

¹³ Henry David THOREAU: *Walden*, ford. Szöllősy Klára, Fekete Sas, Budapest, 2008, 153.

¹⁴ Sale KIRKPATRICK: *Rebels Against the Future. The Luddites And Their War On the Industrial Revolution: Lessons for the Computer Age*, Basic Books, New York, 1996.

¹⁵ A kötet nem érhető el magyar nyelven, a szerző egy másik szövege viszont igen: Peter SINGER: *Minden állat egyenlő*, ford. Körmeny Pál – Mund Katalin = *Környezet és etika*. Vö. David DEGRAZIA: *Az állatok jogai*, ford. Rác Zoltánné, Magyar Világ, Budapest, 2004. Az állatvédelem korai magyar irodalma: HERMAN Ottó: *Az állatok védelme*, Franklin, Budapest, 1883.

¹⁶ Konrad LORENZ: *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne*, ford. Keve Károly, IKVA, Sopron, 1989.

¹⁷ Richard D. RYDER: *A tudomány áldozatai. Az állatok felhasználása a tudományban*, ford. Polgár Éva, Európa, Budapest, 1996.

deményezést.¹⁸ Végősoron a modernitás bűnben való fogadásának és az ipari civilizáció természetromboló hatásának kompromisszummentes kimondásáról volt szó. Majd rövidesen az ellene való cselekvésről.

Ronnie Lee börtönbüntetése letöltése után, 1976-ban alapította meg az *Animal Liberation Front* (ALF) nevű felderíthetetlen, sejt-szervezetben működő, vezér nélküli zöld anarchista állatfelszabadító csoportot, amelynek – afféle brandként működve – mindenki a tagja lehetett, aki a nevében akciót hajtott végre. A szervezet tagjai többnyire kísérleti telepek állatait szabadították ki, laboratóriumok ellen követtek el támadásokat, állattenyésztő telepek kerítését bontották ki, hús- és szűcsüzemeket rongáltak meg. Az ALF amerikai szárnya csak 1996 és 2001 között húsz nagyszabású gyűjtogatással 40 millió dolláros kárt okozott, és 2004-ig több mint 17 ezer egyedet szabadított ki a fogságból mintegy 554 akcióval. Az FBI már 1987-ben belföldi terrorszervezetnek (*domestic terrorist group*) nyilvánította a csoportot.

A Greenpeace passzív hozzáállását megelégedő Paul Watson, a Kapitány 1977-ben hozta létre a *Sea Shepherd Conservation Society*t, amely évtizedek alatt komoly zöld kalózhadsereggé vált. Első akciójukat 1979-ben, a kanadai partoknál hajtották végre bálnavadászok ellen, azóta pedig a cápa- és delfinvadászat ellen is a legkülönbélebb módokon (a vadászat zavarása, hálók megrongálása, bűzbombák, vízi útonállás, lézerezés) harcolnak világszerte. Noha Japán folyamatosan eljárás alá akarja vonni a szervezetet (a Kapitányt egy alkalommal az Interpol le is tartóztatta Németországban), támogatottsága mégis jelentős. Az anyagi és szimbolikus kiállásokban sincs hiány, hiszen többek között olyan hírességek promótálják, mint Christian Bale, Pierce Brosnan, Edward Norton és Téglás Zoltán. A szervezet 2008 óta az Animal Planeten *Whale Wars* címmel dokumentumsorozatot működtet, amelyben bemutatják, hogyan küzdenek a kipusztulással fenyegetett vízi emlősök életéért. A Sea Shepherd minden bizonnyal a világ „legelfogadottabb”, pozitív médiareprezentációval rendelkező radikális ökológiai csoportja.

Az új típusú természetvédelmi tiltakozások elindulásával egyidőben, 1975-ben jelent meg Edward Abbey regénye (*The Monkey Wrench Gang*). Az öko-anarchista szerző előbb több nemzeti parkban is *ranger* volt, majd 1956–57-ben – Thoreau-hoz hasonlóan – kivonult, méghozzá az utah-i a sivatagba (*Desert Solitaire*, 1968). Fiktív könyvében egy négyfős társaságról ír, amelynek tagjai az Egyesült Államok délnyugati részén szabotázsokkal és rongálással akadályozzák meg az infrastruktúrafejlesztéseket. A címben foglalt franciakulcs – amely földgyalut bénít meg a regény címlapján – rövidesen az öko-militánsok jelképe lett. A zöld lobbizás eredménytelenségét megelégedő David Foreman öt évvel később, éppen Délnyugaton alapította meg a csöklucst és kőbaltát jelképévé választó *Earth First!* nevű mozgalmat, amely eleinte a polgári engedetlenség eszközeivel (ülősztrájk, blokád),

¹⁸ A radikális zöldszervezetek teljeskörű dokumentációjára (eszmék, történet, szervezetek, bibliográfia) lásd Douglas LONG: *Ecoterrorism*, Facts On File, New York, 2004. A kérdést főleg a végrehajtott tettek felől közelíti meg Donald R. LIDDICK: *Eco-Terrorism. Radical Environmental and Animal Liberation Movements*, Praeger, Westport, 2006. Rövid, de alapos áttekintést ad Chad NILSON – Tod BURKE: *Environmental extremist and the eco-terrorism movement*, ACJS Today 2002. január–február; Lawrence BELL: *What is called ecoterrorism*, Gramma – Journal of Theory and Criticism 2009/16.

majd '87-től ökológiai szabotázsokkal (*ecotage*) lépett fel (a módszereket a – szervezet balratolódása miatt – '90-ben kiszállt alapító kézikönyvben [*Ecodefense*, 1985] foglalta össze, amelynek előszavát nem más, mint Abbey írta).¹⁹ Ez a szervezet volt az első, amely a *mélyökológia* '80-as évek közepén kialakuló elveit (vagyis hogy az ember az ökológiai rendszernek csak egyik és nem domináns része) a gyakorlatban érvényesítette.²⁰ Jelszava szerint *nincs kompromisszum Fölkanya védelmében*. A szervezet leginkább az olajkitermeléseket és erdőirtásokat akadályozta, ezen kívül útépitések, nukleáris erőművekhez kapcsolódó létesítmények és elektromos hálózatok álltak ökológiai szabotázsainak célkeresztjében.

1992-ben, az Earth First! addigi tevékenységét is elégtelennek ítéelő csoport egy brit konferencián kiszakadt a szervezethez és az ALF-hoz hasonló szervezetet hozott létre *Earth Liberation Front* néven. Céljuk „gazdasági szabotázs és gerillaharc a természet kizsákmányolóinak és rombolóinak megállítására”. Legtöbb akciójuk 1996 és 2001 közé esett. Az FBI 2001-ben „az egyik legaktívabb extrémista csoportnak” nevezte. Míg az ELF főleg a flóra önvédelmi hadseregeként funkcionál, addig az ALF marad a klasszikus állatfelszabadító akcióknál. Mindkettő a 19. század végi forradalmi szindikalisták és a 20. századi anarchisták eszköztárából és gyakorlatából merít, amikor célzott, úgynevezett direkt akciókat (*action directe*) hajt végre. Az ELF működésére jellemző, hogy 2008-ban egy terjeszkedő lakóövezet ellen hajtottak végre gyűjtogatást, a rákövetkező évben pedig – szintén Seattle-ben – két rádiótornyot rongáltak meg.

Zöld veszély

A radikális zöld csoportokat a sajtó, az FBI és az ellenérdekelt nagyvállalatok gyakran „ökoterroristának” nevezik. A szót először Ron Arnold libertárius aktivista használta 1983-ban a *Reason* magazinban.²¹ A liberális *status quo* őrzői már a mélyökológia megjelenésekor a vörös kollektivizmus és a barna *Blut und Boden*-misztika közös, zöld köntösben való visszatérését orrontották,²² sőt olyan vélemény is akadt, amely a Unabombert, ezt a több ember haláláért felelős neo-luddita terrorista-remetét – mint egy felfegyverzett Thoreau-t – hozta kapcsolatba velük.²³

¹⁹ Kifejezetten az Earth First! példája alapján vizsgálja az „ökoterrorizmust” Edward V. BADOLATO: *Environmental terrorism. A case study*, *Studies in Conflict & Terrorism* 1991/4. A módszerek átalakulására lásd Sean P. EAGAN: *From spikes to bombs: The rise of eco-terrorism*, *Studies in Conflict & Terrorism* 1996/1.

²⁰ Lásd például Bill DEVALL – Georg SESSIONS: *Deep Ecology. Living As if Nature Mattered*, Gibbs M. Smith, Salt Lake City, 1985; Arne NÆSS: *From Ecology to Ecosophy. The Deep Ecology Movement*, Cambridge UP, Cambridge, 1989. Egyenesen a mélyökológia és a biocentrizmus gyakorlati érvényesítőiként mutatja be a radikális zöldmozgalmakat Christopher MANES: *Green Rage. Radical Environmentalism and the Unmaking of Civilisation*, Back Bay Books, New York, 1991.

²¹ Egy kutatás szerint az „ökoterrorizmus” kifejezést az amerikai sajtó 1999 és 2009 között több mint 1800 cikkben használta (David Thomas SUMNER – Lisa M. WEIDMAN: *Eco-terrorism and Eco-tage. An Argument for the Proper Fame*, *Interdisciplinary Studies in Literature and Environment* 2013. ősz).

²² Luc FERRY: *Új rend. Az ökológia*, ford. V. Tóth László, Európa, Budapest, 1992.

²³ Ron ARNOLD: *Ecoterror: The Violent Agenda to Save Nature. The World of the Unabomber*, Washington, Free Enterprise Press, 1997.

A pánik akkor szabadult el és kezdtek „zöld veszélytől” rettegni, amikor a '90-es évek közepétől az ALF és az ELF összehangolta akcióit, és 1996 és 2009 között különösen aktívak voltak. 1997 igen sűrű év volt: az ALF támadásokat hajtott végre utah-i szörmeipari érdekeltségek ellen és tízezer nyércet szabadított ki egy oregoni prémfarmról, ugyanebben az államban a két szervezet együtt vadlovak karámját pusztította el, az ELF pedig Washingtonban felgyújtott egy vágóhidat. Egy év múlva tűz martalékává tette – a hegyi hiúzok életterének elvételéért bosszút állva – a veili (Colorado) luxus síközpont egy részét.²⁴ Csak a '90-es évek második felében közel 29 millió dolláros kár keletkezett a zöld militánsok többnyire összehangolt fellépései nyomán. A szövetségi hatóságok nyomozások sokaságát indították, a hivatalos zöld szervezetek nem győztek elhatárolódni, a megkárosított – és a természet ellen mérhetetlen bűnököt elkövető – nagyvállalatok pedig szigorúbb fellépésért lobbizni. Lassacskán az ökológiai gondolkodás egésze vád alá került, és az amúgy is széleskörű terrorellenes intézkedések nyomán könnyebb volt a fellépés a radikális zöld aktivisták ellen.²⁵ Mindennek akár groteszk illusztrációja is lehetne Michael Crichton könyve (*State of Fear*, 2004). A kétségkívül mizantróp filmeket rendező Roland Emmerich (2012, *Holnapután*) vagy M. Night Shyamalan (*Az esemény*) vásznáért kiáltó regényben mivel a mérsékelt zöld mozgalom nem ér el eredményt a globális felmelegedés veszélyének tudatosításában, titokban szövetkezik az Environmental Liberation Fronttal, amely természeti katasztrófák sorát idézi elő.

James F. Jarboe, az FBI terrorelhárító részlegének belföldi terrorizmussal foglalkozó csoportvezetője egy 2002-es beszédében azt mondta, hogy az ökoterroristák vették át a '70-es évek szélsőbaloldali és a rákövetkező évtizedek szélsőjobboldali és fundamentalista csoportjaitól az elsőszámú belföldi terrorveszély stafétáját. Számításai szerint 1996 és 2002 között a két szervezet együtt 600 bűncselekményt követett el. Célpontjaik a nagyipari állattartás, a fakitermelés, az állatkísérleteket folytató intézmények, a szörmeipar és az infrastruktúrafejlesztés, amiből látszik, hogy nem a társadalom vagy a gazdasági rendszer átalakításáért harcolnak, hanem „speciális érdekeltségek ellen irányul a vandalizmusuk”.²⁶ Az ezredforduló környékén, főleg gyűjtogatásokkal elkövetett ökotársakkal kapcsolatos több évi nyomozás után a Szövetségi Nyomozó Iroda 2005–2006-ban nagyszabású akciót hajtott végre (*Operation Backfire*), amelyben két kanadai és kilenc amerikai állampolgárt tartóztattak le, állítottak bíróság elé és ítélték börtönbüntetésre.

Amint Abbey *Anarchizmus és az erőszak morális megítélése* című diplomamunkájában az önmagának feltett kérdésre, miszerint „fel vannak-e jogosítva az anarchisták erőszak használatára emberek ellen”, nemleges felelt, úgy a radikális ökológiai csoportok is kerülnek – az állatoknak és a természetnek mégoly súlyos károkat okozó – emberek bántalmazását. Bár a radikális zöld mozgalmak kritikusai terroristának bélyegzik a militáns öko-aktivistákat, az 1970-től napjainkig elkövetett ezernél is több akció során egy ember

²⁴ Robert Sullivan: *The Face of Eco-Terrorism*, The New York Times 1998. december 20.

²⁵ Will POTTER: *Green is the New Red. An Insider's Account of a Social Movement under Siege*, City Lights Publishers, San Francisco, 2011. Vö. Sivan HIRSCH-HOEFLER – Cas MUDDE: „Ecoterrorism”. *Terrorist threat or political ploy?*, *Studies in Conflict & Terrorism* 2014/7.

²⁶ *Statement of James F. Jarboe*, 2002. február 12. = LONG: *I. m.*, 257–262.

sem vesztette életét, pedig 44 fegyveres támadást (az akciók 4%-a), 55 robbantást (5%) és 933 létesítmény elleni támadást (87%) hajtottak végre világszerte. Az állatkínzások és a természetrombolás volumenére, a kihalt fajok pontos számára és a mindezekből befolyt nyereség hozzávetőleges nagyságára nincsen adat.

Zöld Hadsereg Frakció

A természetpusztítás megakadályozását autentikus, azóta is egyedülálló alkotásban dolgozta fel Werner Herzog. A neves filmes által írt és rendezett játékfilm ezen kívül a bennszülött népek harcainak is emléket állított, amelyet világszerte folytatnak a nagyipari beruházások ellen. *Ahol a zöld hangyák álmodnak* című 1984-es munkájában a dél-ausztráliai bányamunkákat megakadályozó őslakosok azért támadják meg a markolókat, mert a földmunkák megsemmisítéssel fenyegetik a zöld színű hangyák élőhelyét, amelyek hitük szerint álmukkal teremtik meg a világot. A megható és egyszerre harcos történetben a munkát irányító geológus fokozatosan az aboriginalok oldalára áll, akik a jogi útra terelt ügyben végül veszítenek.

A filmművészet sokáig nem tudott mit kezdeni a radikális zöld mozgalmakkal – az „ökoterrorista” egyszerűen kellemetlen alak volt Hollywood számára. A '90-es években, talán éppen a természetpusztítás egyre eltagadhatatlanabbá válása és a „zöld pánik” együttes fokozódása idején jelentek meg az első, e kérdést feldolgozó filmek. A filmkultúra csak lassan és szórványosan népesedett be zöld Baader–Meinhof-csoportokkal.²⁷

Az első ilyen alkotás rögtön látványos bukás volt, méghozzá egyben a rendezőként első ízben debütáló Steven Segal direktori kudarca is. Az 1994-es *Lángoló jégnek* egyetlen mozzanata sem volt, amit a kritikusok értékelték volna, az év „legrosszabb rendezőjének” díjára azonban elegendőnek bizonyult. Az évtized videótékáinak ennek ellenére gyakran kikölcsönzött VHS-klasszikusává vált, bár az ökoterrorizmus-zsánerhez nem sokat tett hozzá. A hanyagul kivitelezett, természetromboló alaszakai olajfúrásokat a helyi törzssel együtt megakadályozó magányos harcos győzelmének tanulsága csupán annyi, hogy a nagyvállalati kapzsiság nem írhatja felül (büntetlenül) az amerikai vadon zavarlatanságát.

A rákövetkező évben viszont az évtized érdeklődéséhez passzoló, sztárparádét felvultató, koncepciózus alkotás készült. A *12 majom* című akció sci-fit Terry Gilliam rendezte, akinek korábbi művei referenciát jelentettek (*Brazil*, *Időbanditák*), a forgatókönyvet pedig David W. Peoples írta, aki 1982-ben a *Szárnyas fejtámadást* jegyezte. A történet a következő: a Bruce Willis által játszott időutazót visszaküldik a múltba, hogy derítse ki, mi okozta az emberiség 99 százalékát kiirtó vírust. Hamarosan ki is derül, hogy a Brad Pitt által megformált fanatikus vezette radikális állatfelszabadító csoport áll a háttérben, ugyanis miután kiengedték az állatkertek lakóit, a vezér apjának laboratóriumából kiszabadítottak egy kísérleti majmot, amely éppenséggel fertőzött volt. Bár az emlékezés

²⁷ Lásd bővebben BASKI Sándor: *Okkal lázadók – Zöld rebellek és cyberforradalmárok*, Filmvilág 2015/9.

és a múltba tett többszöri visszautazás kérdését problematizáló alkotás nem elsősorban az ökoterrorizmussal foglalkozott, mégis határozott és kidolgozott képi világot rendelt a kérdéshez. A 12 Majom Hadseregének elnevezése, a falakon hagyott vörös stenciles jelek, a „Mi voltunk!” feliratok és a fanatikus elkötelezettség akár parodisztikusan is felfogható lenne, ha nem hatna döbbenetesen hitelesen a szürke preapokaliptikus idők háttére előtt. Miután Brad Pitt négy évvel később a *Harcosok klubjának* (egyik) főhősét játszotta el, méghozzá hasonlóan meggyőzően, a '90-es évek második felében összeállt – az azóta is páratlanul maradó – zöld Tylor Durden karaktere.

Abbey inspiratív regényét meg nem erősített hírek szerint 1998-ban Dennis Hopper megfilmesítette volna, méghozzá Woody Harrelsonnal és Jack Nicolsonnal a főszerepben, de az ötletből végül nem lett semmi.

Az új évezredben forgatott, a témával foglalkozó négy dokumentum- és három játékfilm egyenlege egyszerű: előbbieik kizárólag a radikális ökológiai csoportok körében készültek, utóbbiak annál jobbak, minél inkább bennfentes a készítőjük.

Egyaránt 2010-ben jelent meg a Sea Shepherd harcairól és a cápvadászat akadályozásáról szóló dokumentarista alkotás. A *Confessions of an Eco-Terrorist* címmel is reflektál a főszereplők, vagyis Paul Watson és társait érő vádakra. A bálnavadászat, a túlhalászás és a vívilág pusztítása ellen fellépő csoportról szóló filmet Peter Brown Sea Shepherd-aktivista rendezte s játszotta el, a valóságban. A *Sharkwater* a természetfotóiról ismert kanadai természetvédő-biológus Rob Stewart rendezte, s több mint negyven díjat nyert vele (két év múlva *Revolution* címmel készített az ember természettől való függéséről és ennek kézenfekvő következményeiről *propart*-mozit). A következő évben ismét terítékre került Paul Watson, méghozzá az *Öko-kalóz* (*Eco-Pirate*, rendezte Trish Dolman) című dokumentumfilmben, amely kifejezetten személyes történetéről szólt. Szintén 2011-ben jelent meg az ELF tagjai által saját tevékenységükről forgatott film (*If a Tree Falls. A Story of the Earth Liberation Front*). Az 1996 és 2001 között gyűjtogatásokkal (például a veilver) kapcsolatban társaival (az úgynevezett Családdal) az Operation Backfire keretében 2006 elején elfogott Daniel McDowan elleni nyomozást, hatósági hajsztát és végül a – hétéves börtönbüntetést kimondó – bírósági eljárást teljeskörűen dokumentálja a film. Amelynek Oscar-jelölése (!) annál is inkább érdekes, mert a szervezet, amelyről szimpátiával szól, az FBI belföldi terrorcsoport-listáján dobogós helyen szerepel.

Bár az ökoterrorizmus az 1990-es évek második és a 2000-es évek első felében vált akut problémává, a vásznon az évtizedfordulón lett divatos téma. 2010-ben jelent meg a magyar nyelven nem forgalmazott *Bold Native* (rendezte Denis Henry Hennelly, aki három év múlva posztapokaliptikus kamaradrámát rendezett *Goodby World* címmel). A zsáner feszültségkeltésének szabályai ekkorra már kialakultak: egy radikalizálódó állatvédő útját követhetjük végig, akit az élelmiszerbizniszben vállalatvezetőként érintett apja előbb akar megtalálni, mint az FBI. Az egész országra kiterjedő nagyszabású, egy időben elkövetett direkt akciósorozat azonban a koordinálók elfogása ellenére sikerül. Mindközben egy másik – bár kétségkívül kevésbé kidolgozott s az előbbivel a végére csattanósan összefonódó – szálon kibontakozik egy óvatoskodó, önbizalomhiányos állatjóléti lobbista lassú lépéseinek reformizmusa, amely úgy ütközik össze a radikális állatfelsza-

badítók akcióival, hogy végül nem marad kétséges, melyik is az eredményesebb. A filmet kifejezetten látványos marketinggel, erős szubkulturális támogatással dobták piacra. A végiggondolt forgatókönyv, a néhány percnyi üresjáratról eltekintve folyamatosan „történő” cselekmény, az öko-underground-dráma és a *road movie* keverése, a történetbe kódolt feszültségkeltés és a mozgalom ideológiájában, módszereiben való jártasságot eláruló események, párbeszéddek mind amellet szólnak, hogy az „ökoterrorista” téma filmként is működhet.

2013-ban jelent meg a zsáner legutóbbi két darabja. Kelly Reichardt *indie*-rendező *Sötét húzások*jában három oregoni botcsinálta militáns radikalizálódik, a kissé sztereotip karakterek közül egyikük organikus farmgazda, a másik New Age spában dolgozó nő, a harmadik magányos erdőlakó – nehéz megszeretni őket, nem alkotnak igazi csoportot, személyes drámáik maximum a tett elkövetése után tartogatnak nem várt izgalmakat, amikor felelősségükkel (nem) számolnak el. A motorcsónakra szerelt robbanóanyaggal felrobbantott gát (amiben meghal egy ember) és a természetrombolás – a film által legalábbis – kevésbé érthető összefüggése helyett a rendező a tett elkövetéséig megtett hosszú út lelki folyamatait és az előkészületeket mutatja be. A film nem aratott nagy sikert. *A Keletet* – Zal Batmanglij műve – már pozitívabban fogadták.²⁸ Ebben a főszerep a jól kidolgozott csoporté, amelyben az egyik vezető szerepet a nagyvállalatok által beépített nyomozónő,²⁹ a másikat pedig a sok keresztény áthallással megformált profetikusság vezér alakítja. A spirituális zöld kommunából lépésről lépésre lesz ökohippi-hadsereg, akik különböző figyelemfelkeltő célzott fellépésekkel (*jam*) a természetrombolókat terrorizálják. A fináléban egy gyógyszer cég fogadásán pincérnek öltözött csoporttagok – *Mérgezzük a mérgezőket!* felkiáltással – saját veszélyes készítményüket tesztelik a készítőkön. Az egy ideje párhuzamosan zajló jellemfejlődések ezen a ponton keresztbe metszik egymást: a hírszerzőből „középutassá radikalizálódó” Jane átveszi a csoport vezetését a morálisan megbukó, szélsőséges Benjítől.

Mindent összevetve: az ökoterrorizmust feldolgozó játékfilmekben a következő cselekményszervező elemek bukkannak fel: 1) a morális megfontolásoktól a konkrét cselekvésig eljutó főszereplő(k); 2) a csoport (a *Bold Native* és *A Kelet* esetében a film címe maga a csoport neve) mint radikalizálódó, vezetővel rendelkező, saját működési logikával bíró szervezet; 3) a mozgalom és a hatóságok, a beépített elemek és a mérsékeltek konfliktusai. Az eseményeket a legtöbb esetben a morális dilemmák egyre erősebb megfogalmazódása, a csoportdinamika alakulása és a külső fenyegetések növekedése szövi.

Az idézőjeles vagy anélküli ökoterrorizmus-témájú filmek sora a „lázas film” méltatlanul kevés figyelmet kapó áramlata, amely nem fiktív antikapitalistákról (*Edukators*) vagy létezett szélsőbaloldaliakról (*A Baader–Meinhof csoport*, *A hallgatás szabálya*) forgatott játékfilm, nem is '68-parabola (*Ha...*) és pláne nem emlékezetes kultuszfilm (*Harcosok*

²⁸ Lásd bővebben PÁPAI Zsolt: *A Kelet*, Filmvilág 2013/11.

²⁹ A krimi-szál érthetően fokozza az izgalmakat, de mindennek ismert a valóságban is megtörtént esete: Eric Taylor McDavidet 2007-ben húsz évre ítélték, mert tagja volt annak a csoportnak, amely egy gátat és két telefonszolgáltató-tornyot rongált meg. A csoportba az FBI beépítette „Annát”, így tudta lebuktatni őket.

klubja, *Mechanikus narancs*, *Összeomlás*), hanem a természetpusztítókon bosszút álló zöld militáns-mozi. Tematikájához képest jó néhány alkotás által képviselt alzsáner, a sikerültebb alkotás mégis kevés közte.

*Nullával szorozni**

Ilyen előzmények után meglepő, hogy Nemes Gyula állítása szerint tíz évet töltött el filmje elkészítésével, és az mégsem lett más, mint kellemetlen, gondolattalan zagyvaság, amely *lejárta a radikális természetvédelem ügyét*. A hol kiáltványnak, hol Andy Vajna találó kijelentése nyomán („ez nem film”) csak azért is „nem-filmnek” nevezett *Zero* című, idehaza 2016-ban bemutatott fércmű egésze valamiféle kamaszos elszántságból táplálkozik, amelynek ugyanaz a vége, mint a kisfiús erőlködéseknek: kínos, feszenge nézett botladozás.

Nemes Gyula alapötlete működőképes, bár részleteiben egyáltalán nem új.³⁰ Egy mézgyár vezetője üzemi baleset révén véletlenül rájön, hogy az E-mentes méz finomabb, és gyárát átállítja az adalék nélküli termelésre. Emiatt a szakma fejesei eltávolítják, ő pedig otthon, budapesti házában előkertjében próbál meg önfenntartó életet élni. Hamarosan kiderül, hogy a villamossíneken betaszígtalt tehén teje, a kézi cséplés és a házilag előállított kenyér ellenére valami mégsem működik.

Hősünk (akit Nemes korábbi filmjének, a 2006-os *Egyteleneim*nek a főszereplője, Kovács Krisztián játszik) ennek felismerése után vidékre költözik, ahol méhekkal foglalkozik: biomézet állít elő. A méhek azonban elkezdnek megzavarodni, kihalni, aminek oka a farm közelében felépített telefon-átjátszótorony.³¹ A telefontársaság vezetője (őt a gonosz-alakításairól [*Iron Sky*, *Melankólia*] közismert, itt tehetsége kibontakoztatásához sem teret, sem lehetőséget nem kapó Udo Kier alakítja) nem nézi jó szemmel, hogy lánya (Martina Krátká) és a méhész összeemelegednek. Itt jön a film első igazán zavarba ejtően rossz szakasza, amelynek része a kettejük által előadott méh-tánc, valamint egymás mézzel való bekenése és az így való szeretkezés, s ennek egy olyan, még kínosabb második változata, amikor ezt porban és koszban való hempergéssel tetézik. Ilyenkor érzi úgy a néző, hogy neki kellemetlen ezt néznie. A mellek egy idő után céltalan és a legkevésbé sem erotikus mutogatása, a női fanszörzetnek nem túl fantáziadús módon ágyékban hemzsegő méhekkal történő jelzése, végül a mézzel és kosszal összekent mé-

* Ez az alfejezet a Mandiner.hu portálon 2016. május harmadikán megjelent filmkritika javított változata.

³⁰ Egyetérthetünk a következő megfogalmazással: „A szinopszis felforgató ökomozival kecs egetet, és a történet is eképpen alakul – legalábbis papíron. [...] az egyetlen, ami forradalmi a *Zero*val kapcsolatban, az a marketingkampánya – de az is csak hazai viszonylatban.” BASKI: *I. m.*

³¹ A filmnek ez az egy pontja, amely valós és létező problémára reflektál viszonylag újszerűen (bár a legkevésbé sem élvezhetően): a méhek mint fontos indikátor- és sarokköfajok – vagyis a biodiverzitás és a növényvilág szaporodása szempontjából elsődleges lények – kipusztulásának okai között a kemikáliák használata, a monokulturális mezőgazdasági termelés, a lég- és zajszennyezés, valamint a természetes élőhelyek felszámolása mellett a különböző nagyteljesítményű elektronikus létesítmények kisugárzása is felsorolható. A témára lásd *A méhek világa* című kiváló német–osztrák–svájci természetfilmet (rendezte Markus Imhoof, 2012).

hész genitáliájának leplezetlen feltárulása inkább egy serdülő fiú túlfűtött képzelgéseire vagy rosszul sikerült felnőttilmes próbálkozásra hasonlít, mintsem a filmművészet újító gesztusaira. A méhész és szerelmese – akivel kapcsolatban a rendező esetenül utal arra, hogy vonzza a méheket – előbb apróbb szabotázásokat hajt végre a környéken zajló munkálatok ellen, majd döntő elhatározásra szánják el magukat: a méhek pusztulására hívják fel a figyelmet kommunikációs eszközök (sms-üzenetek, televízióadás) meghekkelésével és feliratok elhelyezésével. A zöld ötágú csillagba rajzolt méhecske stencilje mindenütt feltűnik az utcán (lám, a 2001: *Úrodüsszeiára* való kevésbé sikerült utalás és a *Fehér isten* túl explicit áthallása között egy viszonylag jó *12 majom-hommage*), az ökoaktivista páros pedig radikalizálódni kezd.

Ami ez után következik, az se nem élvezetes, se nem kellően kidolgozott: az alkotás utolsó harmadának előrehaladásával a film vizuálisan és tartalmilag is felszámolja önmagát. A pároshoz mások is csatlakoznak – ezzel megszületik az ökoterrorizmus-mozikban közismert „csoport” –, és a méhek pusztítóin való bosszúállásból a fogyasztói társadalom terrorizálása lesz. Szándékosan nem csak a rendszer működtetőiről beszélnek, hiszen egyfelől ugyan vállalatvezetőket (köztük az ökoterroristalány apját) rabolnak el, másfelől azonban ennek révén megszűnnek az alapvető szolgáltatások, és az emberek telefon helyett postagalambot, gépjármű helyett lovat és kordét, gáz híján pedig a szoba közepén felállított bográcsot használnak. Mindezek az ötletek akár humorosak is lehetnének, ha Nemes Gyula nem ábrázolná úgy az embereket, hogy azok kanapén zabálva elhízottan nézik a tévéhíradót. Ez az elcsépelte, bántóan sztereotip ábrázolás reflektálatlan és sértő is.

A film utolsó részében elszabadulnak az indulatok, és az egy ízben – még hozzá rendkívül gyengén és hiteltelenül kivitelezett jelenetben – NATO-csapatok által felszámolt terrorcsoport ismét összeáll és tagjai távolról is láthatóan műanyag kalasnyikovokkal kávézóba törnek be, a terrorveszély után ismét kinyíló plázákból kijövő vásárlókra nyitnak tüzet a tetőről, majd a rendszer felelőseit húskampókról lelógatva rugdossák, másvalakit vonattal tépnek széjjel, sőt olyanok is akadnak, akiket marhavagonba zárva szállítanak el. Nemes Gyula egy interjúban nyeglén odavetette: a filmen felháborodók nem ismerték fel, hogy alkotása végén vannak az igazán provokatív, imént felidézett jelenetek.³² Aki szerint emberek vonatokkal való elszállítása (adott esetben a *Saul fia* Oscar-díja után), vagy fegyveres fekete ruhások civilek közé lövése (a párizsi és a belgiumi merényletek után) provokációs célra használható show-elemek, az nemcsak otromba, de bornírt is.

Az eddigiekhez képest is pongyola befejezésben a „forradalom” bekövetkeztéről tanúskodni hivatott Youtube-on elérhető videórészletek keverednek – ezerszer elcsépelte módon alkalmazott – *álfootage*-okkal, amit a vásznon feltűnő pökhendi felszólítások („Mit bámulsz?”, „Mit ülsz ott tétlenül?”) nyomatékosítanak: íme, a terrorcsoport eltörölte a méhgyilkos civilizációt. Egy finomabb szövésű és okosabb alkotásnál még akár az is elképzelhető lehetne, hogy a film ezen a ponton „a radikális környezetvédelmi

³² „Minden rendszernek szüksége van egy furcsa fiúra” – interjú Nemes Gyulával, Prizma on-line 2016. március 24.

mozgalmak és a balos utópiák paródiájaként is nézhető”,³³ ezt azonban ízléstelensége mellett rögtön két dolog sem teszi lehetővé. Egyfelől Nemes határozottan kijelentette, hogy a terroristavezér az ő alteregója (amint volt előző filmjének főszereplője is), másfelől a film körül gerjesztett kampány és a vásznon látható feliratok mindennek komolyan vétetni akarására utalnak.

A filmet érő kritikák egyike-másika pozitívumként kiemelte, hogy a *Zero* három része három eltérő műfajt képvisel, sőt a végére egy negyedik is képbe kerül. Így a – rendkívül egysíkú, hosszadalmas és idegesítő – burleszk után melodramatikus történetet kapunk, amely fokozatosan vált át vígjátékos elemekkel átszótt akciófilmbe, majd a végén kézikamerás mozgóképek és roncsolt amatőr felvételek következnek. Minderre azt mondanám, hogy *aki nem tudja, mit akar: kísérletezik*. Sem a játékfilmként is forgalmazható szerzői film, sem a műfajhibrid nem újdonság. Ráadásul az sem a *Zero* eredetisége mellett szól, hogy a rendező önnön maga által gerjesztett „betiltás” körüli hercehurcában utalás történt arra, hogy a *Zero* az 1983-ban készült, de betiltott és majd csak a rendszerváltoztatás évében vetített *Álombrigád* rokona. Ám Jeles András akkori alkotását a Kádár-diktatúra valóban betiltotta, és bár abszurd alkotásról van szó, az a maga korában eredeti volt, ez pedig utánzatként is értékelhetetlen. Jogos tehát a megjegyzés, hogy Nemes alkotása „botrányfilmnek akar látszani, de inkább kínos. Nem szokimondó vagy tabudöntőgető, hanem unalmas.”³⁴

Nemes tíz éve készített utoljára filmet, amely dramaturgiai szempontból igencsak hasonlít a mostanira. A cselekményszövésre például akkor is jellemző volt, hogy 1) egy férfi életének átalakulása állt a középpontban (röviden: ismerkedés-függővé vált, amit az éppen ekkor elszaporodó budapesti szórakozóhelyeken tudott kiélni), 2) megtalálta élete szerelmét, 3) akivel lázadásból kivonultak a világból. A tragikomédia, az abszurd és a burleszk műfajának alkalmazása már ekkor szintén jelen volt. Ám míg az *Egyteleneim* a maga idejében még frissnek hatott – a romkocsmá-kultusz eredeti kialakulása és a népszerű fél-alternatív szórakozóhelyek (A38, Sziget, Zöld Pardon, West Balkán) korában jártunk, amikor Budapest már nem volt unalmas és még nem özönlöttek el a turisták – s ezt kortárs zenével festette alá. A mindazonáltal maníros tíz évvel ezelőtti alkotás után Nemes most ismét egy nagyon „megcsinált” metafilmet készített. Az ő munkásságában tíz év alatt – ellentétben sok más, szintén szerzői filmsként nyilvántartott kortárs magyar rendezővel (például Hajdú Szabolcs, Mundruczó Kornél) – semmiféle fejlődést nem tapasztalunk: a korábbi cselekményszövés itt eredetiség és fantázia nélkül tér vissza, infantilis vonásokkal súlyosbítva.

A film egyetlen újítása a rendező betiltással kapcsolatos turnéja volt, amelynek révén egy kis hírveréshez lehetett jutni, hiszen a *Zero*t a körülötte zajló nem túl jelentős perpatvarnak köszönhetően úgy hirdették, hogy „addig nézd meg, amíg be nem tiltják”. Persze senki sem akarta betiltani. Arról volt szó, hogy az alkotást a Magyar Nemzeti Film-alap meglehetősen bőkezűen támogatta (nyomatékosítsuk, hogy 180 milliót kapott), ám

³³ BASKI: *I. m.*

³⁴ LUKÁCSY György: *Zero összegű játszma*, *Heti Válasz* 2016. március 31.

benne volt egy jelenet, amelyben a terroristák dinnyékre kitett politikusportrékra lövöldöznek. Putyin és Merkel portréja mellett Orbán Viktoré is szerepelt (Obamáé nem), és a támogatók állítólag ennek eltüntetését kérték, mondván, hogy a forgatókönyvben mindez nem volt benne, és nem erre adták a forrást. Ha így volt – igazuk volt. A derék független rendező erre felháborodott – az persze nem derült ki, hogy a kérdéses jelenet valóban a már megfinanszírozott forgatókönyvön kívül került-e bele –, és kifejezetten inkorrekt módon a 2015-ös Karlovy Vary-i fesztiválon tartott premieren mindezt el is mondta. A kutyaszorítóba került rendező végül páratlanul ötletes lépésre szánta el magát: a magyar miniszterelnök fejét filccel kisatírozta, így mindenki tudhatta, hogy ki rejtőzik alatta, és így már a támogatást sem kellett visszafizetnie. (Hogy miért nem vágta ki, arra nincs válasz: a filmben ugyanis nincs párbeszéd, csak zene, tehát komolyabb hangmérnöki munka nem lett volna vele.) Ezzel megkezdődött a rendezőt támogató liberális orgánusok ilyenkor szokásos hisztériája, amelyet az unalomig ismert dramaturgia jellemez: a művész szókimondó, igazságos és leleplező, ám az állam korlátozza, cenzúrázná, de ő apró cselvetéssel mégis kikerüli az ostoba rendelkezéseket – a pénzt, persze, azért elfogadja. És hogy mennyire rendszeren kívüli alkotásról van szó, azt mi sem jelzi jobban, mint hogy a *Zero* a második film volt, amely a „Vajna-rendszerben” támogatást kapott, társ-forgatókönyvírója, Beregi Tamás a Nemzeti Filmalap fejlesztője, a rendezőnek pedig közismerten jó barátja a szervezet igazgatója, Havasi Ágnes. Az különösen bicskanyitogató, hogy Nemes azt nem köti össze a Merkel-képre való filmbéli lövöldözéssel, hogy Németországban fesztiválon sem vetítik és moziműsorra sem tűzik alkotását. Az a lépés, hogy az évek óta kifejezetten erős magyar filmmezőny (*Fehér Isten, Isteni műszak, Liza a rókatündér, Saul fia, Tiszta szívvel, VAN, Veszetek, Vikend*) finanszírozásának működési mechanizmusát szemérmetlenül saját – azóta megbukott – alkotásának promotálása érdekében keverte rossz hírbe, nem csak a rendező egoizmusáról és kollegialitásának hiányáról árulkodik. Arra is nyilvánvalóan utal, hogy miután művészi eszközökkel nem sikerült közönséget toboroznia, politikai bulvárral még igyekezett népszerűséget szerezni. Így aztán a politikai felhangok kizsákmányolásával a *Zero* még mindig csak valami B-kategóriás *exploitation*, semmint bátor szatíra.

Ami rendkívül irritáló a *Zero*ban, az nem más, mint az első pillantásra is látható távolságtartó hangnem, amit elmélyít, hogy a – mindvégig életszerűtlen és arrogáns – főhős a rémtettek elkövetése után háborítatlanul Afrikába utazik, ahol a pusztuló méhek nyomát keresi. Ezzel a film a lehető leggyávább megoldást alkalmazva a *kivonulással együtt a felelőség vállalását is megússza*. (Nemes egy ideje élete jelentős részét egyébként Afrikában tölti, számos részt Burkina Fasóban rögzítettek, a forgatást Tanzániából irányította.) Amint a film számos gesztusa (a „fogyasztók” lesajnáló ábrázolása, a végén szereplő inzertek, a kinyilatkoztatások), úgy az egész alkotás valamiféle felsőbbességességgel jellemezhető.

Ezek után pusztán egy számtani kérdés marad hátra: túl azon, hogy a radikális zöld csoportok filmes feldolgozásának hagyományát Nemesnek sikerült megszoroznia nullával, vajon miért lett a címe *Zero*?

Visszacsapás

Az ember természetpusztító viselkedése nem jár következmények nélkül: a talajerózió, a klímaváltozás, az ökológiai egyensúly felbomlása nemcsak a növény- és állatvilágot károszza és hagy éktelenkedő nyomot a Föld felszínén, az óceán mélyén és a légkörben, hanem az emberre is visszahat.

Éppen emiatt veti fel Jean Baudrillard, hogy a szélsőséges időjárási körülményekkel kapcsolatban talán a természet válaszcspásáról van szó: „A kánikula vajon nem az éghajlat lázadásának formája-e? Az éghajlat nem tűri tovább a meteorologizálást, ahogy a természetes elemek sem tűrik már a mártíromságot, az állatok sem az iparosítást és az emberi élet sem a programozást és a normalizálást. Innen származik a madárinfluenza, a kergemarhakór, a szélsőséges éghajlat [...] A madárinfluenza, a kergemarhakór, az atipikus tüdőgyulladás, a New York-i áramszünet, a szökőár, a hurrikán, a kánikula, meg a többi abnormális esemény – mind »terrorista« jelenség. Maga a rend kényszeríti a terrorizmust korlátlan terjeszkedésre, mivel minden kihágást és túlkapást ekképp minősítenek. Még a katasztrófák és természeti csapások is »terroristák« – ami csak fizikai jelenség volt, most a világrend arculcsapása lett.”³⁵

Miután az emberi települések a korábban tiltott területekre is kiterjedtek, a túlnépesedés miatt egy-egy természeti katasztrófa akár százezreket érinthet, a média pedig mindent a tudomásunkra hoz, a természeti katasztrófa mint olyan az emberiséget fenyegető globális veszélyek egyik legfőbb okozója és reprezentánsa lett. De vajon az igazi „ökológiai terrorizmus” nem a megannyi csendes-óceáni nukleáris kísérlet, a csernobili és fukusimai atomkatasztrófa, a vegyi üzemek ipari balesetei (például a kolontári zagytározó vörösiszap-áradása) és a közel-keleti olajkutak felgyújtása volt-e?

A természet válaszcspásának olyan, sokkal hétköznapibb és kevésbé veszélyes jelenségei is vannak, mint az elhagyott területek növényekkel való benövése, a parlagon maradó mezőgazdasági területek fásodása vagy az állatok – korábbi élőhelyeiket immár magában foglaló – városokban való megjelenése.³⁶ Az emlősök visszatelepülésének jellemző példái a rókák, vaddisznók, mosómedvék, hódok, prérifarkasok, aranysakálók és sünök városba szökése, majd ottani megtelepedése. Amint Konrad Lorenz megjegyezte: „Írhatnék egy utópista regényt, amelyben az oly félénknek tartott róka behúzódik az elővárosokba, és ott a nyomornegyedek szeméjtjén él, és a csatornában lakik.”³⁷ A ’80-as évek vége óta, amikor ezek a szavak elhangzottak, annyi változott, hogy a rókák már kitűnően alkalmazkodtak a városi környezethez – amelyben meleg és bőséges táplálék van és nincs természetes ellenség –, és nemzedékek óta annyira megszokták, hogy néhányan új és a „mezeihez” képest okosabb faj kialakulásáról beszélnek.

³⁵ Jean BAUDRILLARD: *Válogatott aforizmák*, ford. Romhányi Török Gábor, Polisz 2005. december, 67.

³⁶ Utóbbiról lásd Jim STERBA: *Nature Wars. The Incredible Story of How Wildlife Comebacks Turned Backyards into Battlegrounds*, Broadway Books, New York, 2012.

³⁷ Konrad LORENZ: „Mentsétek meg a reményt” – *Beszélgetések Kurt Mündllel*, ford. Bakay Dóra, Európa, Budapest, 1991, 74.

A természet válaszcspásainak szentelt „öko-horror”-mozik többnyire explicit állattámadásokról szólnak,³⁸ ám az erdő mélyén zajló – az előbbieknél nemcsak misztikusabb, hanem absztraktabb – folyamatokról szóló alkotásokat is érdemes figyelembe venni. Az *X-akták* rögtön első évadjában feldolgozta az erdő bosszúját. Az 1994-ben bemutatott 20. részben (*Leszáll az éj*) egy Washington állambeli ősi rengetegben eltűnik harminc favágó. Az FBI a környéken tevékenykedő radikális természetvédőt gyanúsítja, aki azonban csak gépek tönkretételéért és a láncfűrészeket kicsorbító, fába vert vastüskékért, nem pedig emberölésért felelős. Hamarosan kiderül, hogy a kivágott ősfá törzséből régóta ott szunnyadó rovarok jöttek elő, amelyek bebábozzák az embereket. A mondanivaló árnyalt: az ember romboló tevékenysége folytán olyan természeti jelenségeket szabádkíthat magára, amelyek eredete a megérkezése előtti időkre megy vissza. Amint Mulder megjegyzi: „Az erdőt fenyegeti a civilizáció, talán valami vissza akar vágni.”

A harminc évvel ezelőtti csernobili erőműbaleset katasztrófa-szimulációnak indult, de igazi lett belőle. Ennek következtében 1986-ban a II. világháború végén ledobott két atombomba sugárzásának több százszorosa szóródott szét a belorusz–ukrán határ közelében. Pripjaty városka teljes lakosságát kitelepítették az ukrán oldalon, Fehéroroszországban pedig azóta is „radioökológiai” rezervátum működik. A nukleáris csapás óta eltelt három évtizedben a térséget egykor 53 százalékban borító erdőtakaró kiterjedése 87 százalékra nőtt, így Európa egyik legnagyobb erdősege borította be a volt reaktor, a falu és a közeli kisváros, valamint az utak területét. Visszatelepedett a hiúz, megnőtt a korábban is a környékbeli erdősegekben élő szarvasok, vaddisznók és farkasok száma, sőt a 2008-ban a többnyire még mindig zárt zónába beengedett bölények és Przsevalszkij-lovak is elszaporodtak. Bármilyen hatalmas is legyen az ember, a küzdelemben az utolsó szót a természet fogja kimondani.

³⁸ Lásd bővebben BÉKÉS Márton: *Vadüzenet – A Fehér Isten és az állatok lázadása*, Prizma on-line 2014. július 10.